

Cultuur beleven tussen generaties

Griet Verschelden
Hans van Ewijk

December 2008

Situering

In Vlaanderen en in Nederland wordt intergenerationaliteit geproblematiseerd en geconceptualiseerd als een uitdaging om samenhang, solidariteit en duurzaamheid in de samenleving te bevorderen. Zo organiseerde de Koning Boudewijnstichting in Vlaanderen hoorzittingen en een ontmoetingsdag over de vraag naar de manier waarop intergenerationale relaties kunnen worden bevorderd, en over de vraag of de (inrichting van) de publieke ruimte kan bijdragen tot relaties tussen generaties. Dit najaar vond een colloquium plaats over intergenerationale relaties, gebaseerd op het eerder verschenen rapport "Een samenleving voor alle seizoenen. Relaties tussen generaties: een uitdaging", dat ingaat op het belang van maatschappelijke solidariteit tussen generaties en een volwaardig intergenerationale beleid, en resultaat is van de visie-ontwikkeling in twee lerende netwerken (zgn.

'intergenerationale kringen') (De Mets & Vassart, 2008). Deze intergenerationale kringen werkten een jaar aan een 25-tal actieplannen en intergenerationale praktijken in Vlaanderen en Wallonië. In Nederland is de aandacht uitgegaan naar intergenerationale praktijken waar databanken van projecten voor zijn opgebouwd en onder begrippen als 'zilveren kracht' wordt geprobeerd ouderen midden in de samenleving te positioneren. Daarnaast is er in Vlaanderen en Nederland veel aandacht voor de angst voor een afbrokkelende solidariteit tussen de generaties wat mede ingegeven wordt door de kosten van de vergrijzing, zoals in de pensioenen en de zorg.

Daarom ook dat de Commissie Cultureel Verdrag Vlaanderen – Nederland (CVN) de thematiek inbrengt in de culturele conferentie '*Creativiteit en innovatie, culturele zuurstof voor de economie*'. In plaats van een zorgelijke benadering gaat het hier om het idee dat ontmoetingen en interacties tussen verschillende generaties tesamen op het culturele vlak bron van innovatie, verademing en nieuwe solidariteit kunnen zijn.

In deze tekst proberen wij in de lijn van de opdracht het begrip intergenerationaliteit nader te conceptualiseren door op de functie en betekenis van leeftijdscategorieën en generaties in te gaan en dat vooral binnen een sociaal-culturele context. Het tweede deel van de tekst concentreert zich op beleid en praktijk, geïllustreerd met praktijkvoorbeelden. We hopen zo mee te werken aan een eigenzinnige benadering van het thema 'cultuur beleven tussen generaties' en te inspireren om op een reflectieve en kritische manier naar intergenerationale praktijken en het daarbij horende beleid te kijken.

Leeftijd en generaties

Leeftijd als kenmerk

Leeftijd is een cruciaal gegeven voor mensen. Leeftijd bepaalt voor een groot deel de fysieke, intellectuele en sociaal-psychische mogelijkheden en onmogelijkheden. We hanteren leeftijd als een brede definitie van mogelijkheden en verplichtingen voor verschillende leeftijdsgroepen (Eisenstadt, 1956). Indelen naar leeftijdskenmerken lijkt met de mens gegeven. De mens kan niet zonder categorisering. Dingen die op elkaar lijken, krijgen een omvattende naam en de naam verwijst naar een samenhangend geheel van op elkaar lijkende gegevenheden. In voorgaande eeuwen waren leeftijdsadders populair waarbij het onnozele kind, de jongeling, de krachtige volwassene en de wijze oude en stokoude mens meestal de vijf hoofdtreden uitmaakten.

De leeftijdstratificatie was gefundeerd op drie hoofdcategorieën: de bekwaamheid te gehoorzamen, om met gelijken samen te werken en om verantwoordelijkheid te accepteren en autoriteit voor anderen te zijn (Eisenstadt, 1956). De jeugd zat dan vooral op gehoorzamen, de volwassene op samen werken en de oudere op autoriteit zijn. Naast de leeftijdsstratificatie zit in deze driestap ook een klasse, sekse en etnische classificatie natuurlijk. Naast het traditionele stratificatieschema stond het beeld dat de mens door de tijd schuift. In die zin onderscheidt leeftijd zich van gender en etniciteit. Iedereen begint als kind en eindigt, normaliter, als oudere. In meer recente tijden nemen we afstand van rigide stratificatieschema's en roltoebedelingen naar leeftijdscategorieën, hoewel de facto ons perspectief op leeftijd nog in hoge mate gebaseerd is op dit stratificatiedenken. Het grootste verschil is dat we het doorlopende en overlappende karakter van leeftijdscategorieën benadrukken. We definiëren glijdende overgangen tussen kind en jongere, tussen jongere en jongvolwassene en tussen volwassene en oudere. In wetgeving echter komen we nog veel harde leeftijdsgrenzen tegen wat op zich weer leidt tot een heel dossier aan debatten en zelfs juridische procedures onder het kopje 'leeftijdsdiscriminatie'. De vraag is dan of je een bepaalde leeftijdsgroep mag uitsluiten van bepaalde rechten of verplichtingen, enkel op grond van hun leeftijd. Inventarisaties van leeftijdsbepalingen in wet- en regelgeving laten eindeloos veel artikelen zien in bijvoorbeeld sectoren als arbeid, sociale zekerheid en onderwijs waar leeftijdsgrenzen scherp aangegeven zijn.

Denken in generaties

Een bijzondere vorm van categorisering op basis van leeftijd is de creatie van generaties. Een generatie is een cohort mensen van een zelfde brede leeftijdscategorie. We komen het begrip generaties in drie betekenissen tegen, als genealogisch verschijnsel, als pedagogisch fenomeen en als cohort met een gemeenschappelijk historische en culturele context (Höpflinger, 1999). *Generaties als genealogisch en demografisch verschijnsel.* Even 'googelen' en je vindt oneindig veel sites die verwijzen naar stambomen van familienamen. Zo'n stamboom is een lange lijst van elkaar opvolgende generaties. In deze genealogisch en demografische betekenis zien we door de eeuwen interessante ontwikkelingen in de samenstelling en verhoudingen tussen generaties. Eén van de markante ontwikkelingen is dat we in onze tijd van het klassieke drie-generatiemodel aan het doorschuiven zijn naar het vier-generatiemodel (Fraginière, 2003). Het zijn vaak grootouders die én oppassen op hun kleinkinderen én zorgen voor hun ouder(s). Een andere opvallende ontwikkeling is de omkering van de generatiepiramide. Het

klassieke model is dat grootouders een veelvoud aan kleinkinderen hebben. Het postmoderne model tendeeft naar kleinkinderen die een veelvoud aan groot- en overgrootouders hebben. Een derde demografisch gegeven is de veel grotere variatie en wisselingen in samenlevingsvormen.

Generaties als pedagogisch fenomeen. Heel lang is de oudere generatie gezien als de generatie die aan de jongere generatie het cultureel en economisch erfgoed doorgaf. In de 'postfiguratieve' of traditionele samenleving zien we een cyclische opvoeding. Van generatie tot generatie wordt het erfgoed van ouder op kind doorgegeven. De kinderen leren van hun ouders en andere volwassenen. In samenlevingen die sneller veranderen, is de levenswijsheid van ouderen minder gegeerd en ontstaan 'cofiguratieve' modellen waarin ouderen en kinderen samen zich moeten leren verhouden tot een toekomst die maar ten dele bekend is. Pure overdracht werkt niet meer omdat de toekomst van de kinderen te veel afwijkt van het verleden van de ouders. De oudere generatie wordt meer coach van de kinderen. Als de samenleving nog sneller gaat veranderen, ontstaat een 'prefiguratief' model (Mead, 1970; 1971). De oudere generatie kan als het ware zijn eigen tijd al bijna niet meer bijhouden. Op diverse fronten zijn de kinderen meer 'bij' dan de ouders. In onze tijd zien we dat sterk op het gebied van informatie en communicatietechnologie. Kinderen worden op een aantal terreinen gids voor hun ouders. Dit fenomeen komen we ook tegen bij gezinnen die immigreren. In het nieuwe land passen kinderen zich veelal sneller aan dan de ouders. Een tweede verandering ligt in het feit dat pedagogiek lange tijd begrepen is als een opvoeding van kinderen door ouders. Moderne pedagogische opvattingen spreken liever over een levenslange pedagogiek omdat ieder mens verschillende overgangen doorloopt waarop hij zich moet voorbereiden, zoals die van werkend naar gepensioneerd en van actief oudere tot palliatief oudere. We zien ook hoe kinderen in de laatste levensfase van hun ouders niet alleen een verzorgende maar ook een 'pedagogische' rol krijgen, in de zin van hun ouders helpen om te gaan met wat voor hen ligt.

Generaties als sociaal cultureel cohort. Mensen die in een zelfde tijd in een zelfde beschaving of cultuur opgroeien, krijgen daarvan het nodige mee. Percepties, waarden en normen, de manier waarop mensen betekenis geven aan gebeurtenissen zouden mede beïnvloed worden door het sociaal culturele tijdsperspectief. Goethe nam dit in zijn 'Dichtung und Wahrheit' al waar '...ein jeder, nur zehn Jahre früher oder später geboren, dürfte, was seine eigene Bildung und die Wirkung nach aussen betrifft, ein ganz anderer geworden sein' (o.c. Höpflinger, 1999). Later zien we in de sociologische literatuur een heel corpus ontstaan aan studies naar generaties (Mannheim, 1947; Schelsky, 1957), zoals de generatie van de jeugdbeweging (jaren 20), de generatie van de politieke jeugd (jaren 30), de sceptische generatie (jaren 50), de protestgeneratie (jaren 60/70), de stille generatie (jaren 70/80), de verloren generatie (jaren 80/90). Dit soort stereotyperingen veronderstellen dat er een intensieve ondertoon is die generatiegenoten met elkaar verbindt. Die ondertoon beïnvloedt het gedrag van een hele generatie, zelfs de mate van zelfvertrouwen van een generatie, althans dat is de veronderstelling.

Leeftijd: een erg verhullend en misleidend criterium

Leeftijd is een feitelijk en logisch fenomeen om te classificeren. Een kind en een grijsaard verschillen genoeg om hen te onderscheiden. Tegelijk schuilen er gevaren in classificaties. We lopen een paar van de bedenkingen langs. In de eerste plaats zien we bij het denken over leeftijd dat het *perspectief sterk*

gedomineerd wordt vanuit de volwassene, of nog wat preciezer *vanuit de hooggeschoolde volwassen man*. Jong en oud worden in dit opzicht als bijzonder tijdelijk gezien: het gaat niet zozeer om het tegenwoordige, alledaagse leven, maar wel om de toekomst (voor jong) en om het verleden (voor oud). Een kind en jongere zijn vooral nog-niet-volwassenen en ouderen hebben hun hoogtepunt gehad. Op de leeftijds ladder staan de 30-40 jarige op de hoogste trede. De definitie en classificatiemacht ligt in handen van de mensen met de meeste macht.

Dit leidt er ook toe dat de leeftijdsgrenzen van jongeren en ouderen *gevoelig* zijn voor de *politieke context*. Toen in de jaren tachtig de werkloosheid uitbrak, bleven jongeren langer jong en werden ouderen eerder oud om hen zo uit de arbeidsmarkt te prijzen (Ewijk, 1994). De 'volwaardige' volwassenenleeftijd met volledige rechten en plichten lijkt zich slechts uit te strekken tussen 27 – soms zelfs 30 – en 65, soms zelfs 60 jaar. Vanwege de verwachtingen dat we geleidelijk aan een krapte op de arbeidsmarkt gaan krijgen zien we nu weer een oprekking van de leeftijd voor pensioen en vroegpensioen. In het intergenerationeel debat zien we ook weer een positionele definitie. Hier is het perspectief vooral op de oudere gericht. Blijkbaar hebben ouderen het meest last van hun leeftijd en het meest behoefte aan steun en solidariteit van jongere generaties. Zo'n positionele benadering zet een debat snel op het verkeerde been. Bovendien verschillen de precieze leeftijdsafbakeningen niet alleen binnen één levenssfeer, maar ook per levenssfeer: in de economische sfeer gelden andere leeftijdsafbakeningen dan in de juridische en sociale sfeer (Bouverne-De Bie, 1998), en gebeuren deze afbakeningen niet enkel formeel maar ook informeel: gesprekken met 15-jarigen in jeugdonderzoek laten zien dat ouders de vrijheden die zij aan hun kinderen toestaan (ondermeer mogen uitgaan of een brommer krijgen) afhankelijk stellen van de leeftijd die in hun ogen het meest aangewezen is (Verschelden, 2002).

Een derde bedenking is dat van 'jongeren' en 'ouderen' *aparte groepen* worden gemaakt. Het leeftijds criterium wordt gebruikt om mensen in een specifieke groep in te delen, en kenmerken toe te schrijven aan de groep en aan elk individu dat tot deze groep behoort.

Leeftijd als differentiëringcriterium roept echter *vermeende tegenstellingen* op. Er wordt in onderzoek en praktijk bijvoorbeeld expliciet gewezen op verschillen in betekenisverlening, of zelfs op belangentegenstellingen tussen jongeren en volwassenen, terwijl niet ingezoomd wordt op de gelijkenissen (Jeffs & Smith, 1999; Verschelden, 2002). De neiging om contrasten en discontinuïteiten meer in de verf te zetten dan het gemeenschappelijke en het continue zet het debat over intergenerationaliteit op het verkeerde spoor. Of zoals de Vlaamse Jeugdraad het in haar visietekst over intergenerationele solidariteit formuleerde: 'Jong versus Oud is out' (Vlaamse Jeugdraad, 2006). Ouderen en jongeren worden gezien als relatief *homogene groepen*, terwijl in werkelijkheid de diversiteit binnen de groepen groot is (Allen, 1968; Geldof & Van Assche, 1999). Vaak zijn verschillen binnen de leeftijdsgroep even groot of groter dan de verschillen tussen groepen, of zoals Allen (1968) het verwoordt: 'In Britain the experience of a 19 year old working class youth is strikingly different from that of a middle or upper class person of the same age'. Ook in Vlaanderen wijzen jeugdonderzoekers op het relatieve belang van de factor leeftijd: de breuklijn tussen hoog- en laaggeschoolden is veel ingrijpender dan de verschillen tussen jongeren en volwassenen, waardoor het interpreteren van leeftijdsverschillen in onderzoek zonder controle voor de effecten van bijvoorbeeld onderwijs, werk en gezinssituatie tot vergissingen zou kunnen leiden (Elchardus, 1999). Een gemeenschappelijke leeftijd wordt gebruikt als een koepelbegrip om daaronder erg uiteenlopende sociale werelden samen te voegen, sociale werelden die vaak weinig meer gemeen hebben dan hun leeftijd (Geldof & Van Assche, 1999). Er wordt te weinig rekening gehouden met andere variabelen, die veelal in de sociale

realiteit doorslaggevend zijn, en de impact van het leeftijdscriterium opheffen, zoals gender, scholing en etniciteit, variabelen die de leeftijdsgrenzen overstijgen. Bovendien is de diversiteit binnen de groepen niet enkel te omschrijven in termen van variabelen, maar gaat het ook om diverse sociaal-culturele contexten en situaties, diverse belangstellingen, aspiraties, competenties en ondersteuningsmogelijkheden die worden geboden (Bouverne-De Bie, 2004). Deze verhullende werking is ook meteen de kritiek op de benadering van het kind zijn als sociaal verschijnsel uit de jaren negentig (Qvortrup, 1993). Een centraal thema in deze benadering zijn de (solidariteits)verhoudingen tussen generaties, waarbij kinderen als sociale categorie onderscheiden worden van volwassenen. Deze benadering heeft geen aandacht voor bijvoorbeeld gender, klasse, etniciteit als criterium, omdat dit de centrale bedoeling van 'childhood' in de weg zou staan: zichtbaarheid van kinderen als groep, met het oog op het versterken van de positie van kinderen in de samenleving. Op deze manier wordt voorbijgegaan aan de diversiteit binnen deze categorie.

Een vierde bedenking is dat het over-accenturen van de leeftijdsdimensie betekent dat de bestaanssituatie van mensen *gescheiden* wordt *van de context waarin ze leven*, een context die hun bestaanssituatie ook mee vorm geeft. Volgens Allen (1968) kan de situatie van mensen echter niet begrepen worden zonder deze te relateren aan de ruimere structuren in de samenleving die het alledaagse leven van haar leden bepalen, de groepen die zich tegenover deze structuren ontwikkelen en de verhoudingen tussen deze groepen: 'In no society can we understand the position of youth unless we first ask what structures the everyday lives of members of the society, what groups develop in relation to these structures and what articulates the relational aspects of these groups' (Allen, 1968). Recente ontwikkelingen in de new sociology of childhood (Honig, 1999; Alanen, 2001) wijzen erop dat 'kind' en 'volwassene' geen tegengestelde begrippen zijn, maar dat de definitie van het ene begrip de definitie van het andere beïnvloedt, en omgekeerd, omdat ze beide een deel zijn van eenzelfde sociale en culturele context (De Visscher, 2008: 64). Vanuit deze invalshoek zijn 'jong zijn' en 'oud zijn' dus geen aparte entiteiten, maar het resultaat van sociale verhoudingen binnen een specifieke context in de actuele samenleving; verhoudingen die ook telkens wijzigen.

Vanuit een gedecontextualiseerde benadering van jong en oud zijn, wordt echter getracht tot universele, tijdloze uitspraken te komen (De Visscher, 2008). Het boek met de sprekende titel 'Als een lekker taartje. Jongeren in het interesseveld' (Allegaert, 1996) laat zien dat jong zijn en jong blijven in de samenleving gegeerd is, en ook als een ideaal voor andere leeftijdscategorieën vooropgesteld wordt. Probleemstellingen vanuit leeftijdsafbakeningen richten zich overwegend op *opmerkelijk gedrag van jong en oud*. In relatie tot jeugd worden vooral kleurrijke en mediagenieke jeugdculturen, en opmerkelijke voorkeuren en gedragingen van kinderen en jongeren uitvergroot (Elchardus, 1999). Of het accent komt geheel te liggen op overlast veroorzakende jongens. Ook in relatie tot ouderen geeft deze benadering aanleiding tot *stereotype beelden* van ouderen en de positie van ouderen in de samenleving, m.n. het beeld van ouderen als passieve personen die zorgbehoevend zijn. Het beeld van ouderen als actieve personen als alternatief voor deze deficitbenadering, waarbij ouderen gezien worden als personen die, bevrijd van alle verplichtingen, met volle teugen van het leven kunnen genieten en hiertoe vooral zo lang mogelijk fit en actief moeten blijven. Het beeld van productieve ouderen, tenslotte, die volgens hun eigen draagkrachten en capaciteiten kunnen en mogen bijdragen aan de ontwikkeling van de gemeenschap, waarbij de samenleving deze bijdragen ook mogelijk maakt en krachtig ondersteunt (Cockx & De Vriendt, 2004; Hinnekint, 1999). Penninx (2006) pleit in dit verband voor een nieuw 'ouderdomsparadigma', m.n. de Zilveren Kracht, waarin de kennis en levenservaring

van ouderen, die zich vooral op het lokale niveau bevindt, gemobiliseerd en ontwikkeld wordt.¹ Intergenerationele praktijken en beleid laten zich inspireren door deze modellen en beeldvorming, waarmee ze de eenzijdigheid ervan (her)bevestigen, of trachten juist deze beeldvorming door middel van intergenerationele projecten doelgericht te veranderen. Hoe verschillend deze maatschappelijke beelden ook zijn, ze verwijzen allemaal naar een veronderstelling van het 'gemiddelde' of 'normale' jong en oud zijn, en stellen dit als normatief beeld voorop zonder de sociale, culturele en economische context van mensen in beschouwing te nemen. Deze norm wordt gebruikt om reële situaties tegen af te wegen en te beoordelen.

Samenvattend kunnen we stellen dat het leeftijdscriterium een belangrijk, doch tegelijk ook een erg verhullend en misleidend criterium is. Het leeftijdscriterium zegt maar gedeeltelijk iets over de betrokkenen en veel over de sociale organisatie van een groep op basis van leeftijd (Allen, 1968; Bouverne-De Bie, 2004). Dit betekent dat er reflectie nodig is over de concreet aangegeven leeftijdsafbakeningen en over de meer principiële betekenis van deze afbakeningen. We stellen ons ook de vraag of de constructies die via deze leeftijdsafbakeningen gerealiseerd worden niet aan de grondslag liggen van de thematisering² (Hornstein, 1979) van problemen tussen generaties. Of zoals Jeffs en Smith (1999) het formuleren voor het thematiseren van sociale problemen in relatie tot jeugd: "The question is whether the problem is better approached as a 'youth question' or as an experience shared by people across a span of ages". Zo bijvoorbeeld wordt afhankelijkheid vaak gedefinieerd als een probleem van jongeren, doch afhankelijkheid verschijnt in het actuele discours niet noodzakelijk als een probleem eigen aan de jeugd: ook ouderen worden gestimuleerd om zo lang mogelijk zelfstandig te blijven, en zelfstandigheid wordt in het algemeen als een ideaal in de zorg naar voren geschoven (zie Pols, 2006). Een analyse en problematisering van de aannames die achter deze thematiseringen schuilgaan (en die ons handelen sturen) zijn noodzakelijke voorwaarden om een kritisch standpunt in te nemen in het intergenerationele debat.

Van een sociaal economische naar een sociaal culturele benadering

Wij verkiezen op grond van bovenstaande bedenkingen een minder categoriale en generationele benadering. De 19e en 20e eeuw hebben in de ban gestaan van de sociaal economische emancipatie waarbij het denken in universele categorieën en systemen centraal stond. Klasse, sekse en zeker ook leeftijd waren de categorieën waarlangs de politieke en beleidsdebatten vorm kregen. De staat werd de 'eerlijke' verdeler van goederen, kansen, rechten en plichten over al die verschillende categorieën. De relaties in de westerse samenleving kregen sterk de vorm van individuele rechten te verkrijgen via de staat. Vrijheid aan de ene kant en sociaal economische solidariteit aan de andere kant waren de dimensies waarlangs het debat liep. Allerhande 'categorieën' vochten voor hun positie en erkenning. Vanuit deze optiek staan ook ouderen en jongeren als concurrerende categorieën op de (arbeids)markt en is het solidariteitsvraagstuk een sociaal economisch vraagstuk naar rechten, plichten, inkomen, arbeidsverdeling of arbeidsuitsluiting. Ook actueel wordt de vraag gesteld of het te verantwoorden is dat de relatief kleine groep van de huidige beroepsactieve jongeren veel meer zal moeten opbrengen voor de relatief omvangrijke groep van steeds ouder wordende ouderen dan ze zelf ooit zal krijgen (Vlaamse Jeugdraad, 2004; Thijssen, 2007).

In de 21ste eeuw zien we een perspectiefverandering. De verzorgingsstaat met zijn accent op verdeling en zekering door de staat en de welvaartstaat met zijn schier ongebreidelde ruimte voor consumentisme en individuele verrijking zijn beide wat aan het eind van hun aansprekingskracht. De aandacht verschuift naar andere waarden en perspectieven die wel vorm krijgen in woorden als sociale cohesie, community, broederschap en het 'samen'. Wij pleiten hier niet voor een nieuw ideologisch perspectief maar nemen waar dat het sociaal culturele als terrein waarheen de politieke en maatschappelijke debatten zich verschuiven aan belang wint en daar waar het gaat om cultuurverrijking het sociaal culturele ook een beloftevol terrein is. Het sociaal culturele is contextueel, steeds anders, niet in universele systemen te vatten. Het is een constructie waar creatieve verbeelding nieuwe kansen krijgt, waar we uit de ban van overtrokken categorisering kunnen geraken en de mens weer terugwinnen als een persoon die zichzelf bepaalt in voortdurende interactie met zijn omgeving waarbij leeftijd, etniciteit, sekse, handicap niet dominant zijn maar steeds weer in andere configuraties vorm krijgen. Voor de goede orde vermelden we met nadruk dat dit sociaal cultureel perspectief alleen zijn rijkdom krijgt als de welvaart- en verzorgingsstaat voldoende ontwikkeld en gegarandeerd is.³

Van een abstract sociaal cultureel ideaal naar feitelijke processen

Op grond van bovenstaande bedenkingen gaan wij niet uit van strikte leeftijdsafbakeningen, maar sluiten we aan bij feitelijke sociale culturele interactieprocessen. We verlaten het abstract idee van een leeftijdsgeoriënteerde structurering van de levensloop en pleiten voor een benadering van cultuur beleven als feitelijke processen: cultuur beleven gebeurt in alledaagse praktijken en interacties tussen mensen, is sterk verbonden met 'betekenis' geven (Verstraete, 1999) en omvat het negotiëren over individuele en vaak ook collectieve trajecten (Hodkinson, Biesta & James, 2007), met aandacht voor maatschappelijke posities en sociale verhoudingen tussen mensen (jong en oud, maar ook naar interesses, belangstellingen, aspiraties, participatiemogelijkheden, sociaal culturele contexten ...).

We beschouwen een aantal vragen en opvattingen over intergenerationaliteit en intergenerationale praktijken in het huidige discours immers als te vlug afgehandeld. Als reactie op een waargenomen afgenomen solidariteit en samenspel tussen generaties is het slechts pleiten voor meer solidariteit en het nadrukkelijk creëren van intergenerationale samenwerkingsprojecten een te snelle en voor de hand liggende reactie. In de eerste plaats omdat, zoals onder bedenkingen uiteengezet, overcategorisering in zichzelf riskant is en leidt tot ongewenste consequenties, 'het wee u, als u doelgroep van beleid bent' want u wordt als een probleem en als minder geconceptualiseerd. Bovendien verwijst de te snelle probleemanalyse naar een ideaal ontwerp van de samenleving, waarin iedereen 'sociaal geïntegreerd' is, iedereen 'mee kan', en verantwoordelijkheid opneemt voor zichzelf en voor anderen. (Arbeids)participatie en verantwoord burgerschap als standaardnormen, beantwoordend aan die positie van de stevig gevestigde volwassene en vooral gekleurd vanuit een sociaal economisch perspectief. Elke opvatting over samenleven houdt normatieve opvattingen in over wat verstaan wordt onder een 'goed' en 'menswaardig' leven, doch deze opvattingen worden zelden expliciet verwoord, betwijfeld en als tegensprekelijk gezien.

Wij pleiten graag voor *samenleven als relationeel construct*. Dat houdt in dat we

onze samenleving allereerst zien als een relationele en inclusieve praktijk, bestaande uit een verscheidenheid aan interacties, dialogen en interdependenties tussen mensen in de private en publieke sfeer, en in het maatschappelijk middenveld. Intergenerationele culturele praktijken worden in deze benadering niet ontwikkeld om de ideale samenleving te bereiken, geïnspireerd door een consensusdenken, maar we gaan uit van een hooguit tijdelijke intersubjectieve consensus over een "goede" samenleving waarbij we meer hechten aan ruimte voor sociaal culturele variatie dan voor massieve gemeenschappelijke integratieve doelen. Inclusief als begrip vatten we op als onderscheiden van integratie. Inclusiviteit is gericht op het insluiten in de samenleving van variaties, van eigen sociaal culturele vormgevingen, op basis van een redelijke sociaal economische solidariteit. Sociale samenhang legt in deze benadering ook niet het accent op een forse gemeenschappelijke binding aan collectieve waarden, normen en fatsoensregels maar juist op tolerantie voor variatie, om een glimlach of frons voor het andere, om toevallige, tijdelijke ontmoetingen, de creatie van een wereld met lichte en wisselende contacten en verbindingen in groepen of groepjes. Intergenerationele culturele praktijken zijn in deze benadering gericht op het bewust openhouden van de dissensus en op het bevorderen van discussie. Deze praktijken hoeven niet noodzakelijk uit te gaan van gemeenschappelijke belangen, een gezamenlijk gedragen visie of perspectief (zie onder meer Penninx 1999, 2003), maar starten in concrete situaties die door mensen verschillend ervaren en begrepen worden. Het ideale samenlevingsmodel ligt niet a-priori vast, maar wordt telkens opnieuw geconstrueerd in ontmoeting, confrontatie, overleg en onderhandeling tussen de betrokken partijen (Pinxten, 1997; Verstraete & Pinxten, 1998).

Deze opvatting vraagt ook een andere kijk op 'cultuur'. We gebruiken graag het beeld van het 'kalkei' ontleend aan Ghislain Verstraete (1999). Hij argumenteert dat we de voorbije decennia van cultuur te veel een etnisch kalkei hebben gemaakt, een a-historische en gedecontextualiseerde benadering met reducties van de culturele realiteit door complexe contexten te herleiden tot simplistische stereotypen. Deze benadering houdt een miskennis in van het belangrijkste kenmerk van samenleven, namelijk dat verscheidenheid, diversiteit en verschillen onmiskenbaar en onmisbaar zijn voor dynamische democratieën (Mouffe, 2000). Cultuur en culturele geconstrueerde categorieën zijn dynamisch, veranderlijk en hebben een relatieve en relationele betekenis en moeten niet in zichzelf als kalkeieren gezien worden. Vastgezette culturen vervlechten zich ook gemakkelijk met ongelijkheden in positionering en binnen machtsprocessen (Verstraete, 1999; Sierens, 2007). In deze visie gaan we dus uit van *samenleven als cultureel project*: het (leren) leven met het besef dat er verschillende perspectieven op de werkelijkheid mogelijk zijn, en hierover (leren) reflecteren en dialogeren. In deze opvatting zouden intergenerationele culturele praktijken eigenlijk moeten leiden tot een permanent onderhandelen over betekenisgevende culturele processen die een steeds grotere diversiteit (begrepen als drager van verschillen en gemeenschappelijkheden) aan leefstijlen toelaat (Verstraete, 1999: 71). Deze processen worden geconstrueerd in interacties, zijn dynamisch en veranderlijk, zijn ingebed in historische, politieke en sociaal economische contexten en zijn vervlochten met processen van ongelijkheid en macht (Sierens, 2007: 16).

Van leeftijds-, over leefwereld- naar sociaal ruimtelijk georiënteerd werken

Vertrekken vanuit situaties en niet vanuit categorieën, houdt een verschuiving in van leeftijdsgeoriënteerd naar leefwereldgeoriënteerd werken. De vraag die ons bezighoudt: gaat het om de leefwereld van jongeren en ouderen, of gaat het om de vormgeving aan de sociale ruimte op zich, door jongeren en ouderen (Bouverne-De Bie & De Visscher, 2008)? Böhnisch en Münchmeier brengen het leefwereldgeoriënteerd werken immers een stap verder door het concept sociaal ruimtelijk georiënteerd werk te lanceren (Böhnisch & Münchmeier, 1987, 1990). In deze benadering hebben intergenerationele culturele praktijken tot doel bij te dragen aan het verhogen van de handelingscompetenties van mensen in de samenleving, begrepen als biografische competenties (omgaan met zingevingsvragen), institutionele competenties (omgaan met al dan niet in instituties vastgelegde betekenissen en patronen) en politieke competenties (de vaardigheid op te komen voor alternatieve waardebeoordelingen). In een dergelijke benadering zijn intergenerationele culturele praktijken niet meer het doel op zich, of een middel om maatschappelijke solidariteit te realiseren, maar fungeren zij als een 'gebeuren' dat toeëigeningsprocessen in de sociale ruimte voor eenieder mogelijk maakt, en waarbij tegelijk deze sociale ruimte wordt opgehouden. Dit gebeuren veronderstelt een heroriëntering in het denken over de verhouding tussen individu en sociaal ruimtelijke leefomstandigheden/structuren (samenleving). Deze heroriëntering gebeurt niet in één worp, maar wel in kleine stappen via telkens opnieuw uitproberen, experimenteren en continu leren. De werkelijke betekenis van dit gebeuren voor mensen voltrekt zich buiten afgelijnde aanbodssettings of instituties (Münchmeier, 1990).

[Een sprekend voorbeeld is de Site, een creatieve ontmoetingsplaats op een verlaten fabriekssite in het Rabot-Blaisantvest, een oude textielwijk aan de rand van het centrum van Gent in de 19de eeuwse gordel. de Site (in het kader van het Gentse stadsvernieuwingsproject 'Bruggen naar Rabot') wordt gecoördineerd door rocsa, een sociaal-artistieke organisatie die samen met deelnemers, kunstenaars, sociale en culturele partners creatieve sociaal-artistieke processen en methodieken ontwikkelt die geënt zijn op maatschappelijke thema's en tendensen aanwezig binnen de stad. de Site presenteert zichzelf als 'een labo voor nieuwe vormen van communicatie, inspraak, participatie, creatie en culturele veranderingsprocessen bij stadsvernieuwingsprojecten'. de Site is een creatieve ontmoetingsplek voor iedereen en vertrekt in haar werking niet van onderscheiden leeftijdscategorieën of van het sociaal cultureel aanbod in de wijk, maar is gericht op het faciliteren van ruimtes waar mensen elkaar kunnen ontmoeten. Dagelijks komen er 50 à 100 bezoekers, bij evenementen kunnen 200 à 250 bezoekers geteld worden, ook mensen die zelf niet in de wijk wonen. De werking op de Site vertrekt vanuit interesses en vragen van buurtbewoners, en laat zien dat jong en oud, en ook organisaties en voorzieningen overheen diverse sectoren elkaar vinden in thema's die hen bezighouden en verbinden. Op de Site ontwerpen we geen ontmoetingsplaatsen, maar ondersteunen we interesses en aspiraties van mensen, uitgaande van de kracht van diversiteit. Vertrekkend vanuit een ruimtelijke inbedding in de wijk kijken we daarbij niet naar de afkomst van mensen, naar wat en wie ze zijn, maar wel naar wat hen verbindt: hun krachten en talenten, hun identificatie met de context waarin ze leven, hun interesses en zorg om iets met deze context te doen, hun kijk op samenleven en wat er hierin al dan niet mogelijk wordt gemaakt. Deze verhalen van mensen leiden tot creatieve ontmoetingen, tot het bespreekbaar maken van maatschappelijke kwesties en het verantwoorden van keuzes die worden gemaakt (rocsa, 2008).]

De rol van onderzoekers, beleidsmakers en praktijkwerkers

In deze benadering verschuift ook de kijk- en handelingsrichting van onderzoekers, beleidsmakers en praktijkwerkers. We worden gevoeliger voor de impact van eigen (praktijk- en beleids)interventies op in- en uitsluitingsmechanismen. Juist in de projecten die gericht zijn op insluiting dreigen bij voortdurende uitsluitingsmechanismen. Op welke manier krijgt een beleid inzake intergenerationele culturele praktijken vorm, en aan wie komen dit beleid en deze praktijken ten goede, dat is onze vraag. Worden mensen in deze praktijken herleid tot slechts bepaalde aspecten van hun identiteit? Maken we van personen groepsdieren? Begrijpen we de studie van menselijke gedragingen en verhoudingen als vermeende gedragingen en verhoudingen van gecategoriseerde groepen of zoeken we steeds weer naar intermenselijke verhoudingen binnen een breed scala van karakteristieken die in ieder individu op unieke wijze samenkomen?

De vraag verschuift van het ontwerpen van intergenerationele culturele praktijken naar een analyse van hoe mensen zich tot andere mensen verhouden, en het besef dat mensen zich in zeer veel onderscheiden verbanden tegelijk bewegen, en hierbij (leren) omgaan met diversiteit. Het beleid ten aanzien van intergenerationele culturele praktijken wordt hierbij begrepen als inspelend afhouden en afhoudend inspelen, vanuit een samenlevingsgeoriënteerde opstelling, met name 'een verbinding tussen concrete probleemsituaties, de wijze waarop een sociaal beleid hierop ingrijpt en de sociaal politieke discussie die aan dit sociaal beleid ten grondslag ligt' (Bouverne-De Bie & De Visscher, 2008).

Cultuur beleven tussen generaties gaat om het versterken van hun interculturele competenties (Verstraete, 1999) of competenties in omgaan met diversiteit (Sierens, 2007), uitgaand van een meer dynamisch cultureel en relationeel (Pols, 2006) concept van burgerschap. Volgens Verstraete (1999: 73-74) omvat deze interculturele competentie een kenniscomponent en een relationele component, zoals onder meer in staat zijn tot codewisseling tijdens interacties, flexibel omgaan met gedragsalternatieven en strategieën, en vanuit een empathisch perspectief je kunnen verplaatsen in gedachten en gevoelens van anderen. Dahlberg en Moss (2005) noemen dit 'de pedagogiek van het ontmoeten', geïnspireerd door Lévinas, waarbij het niet gaat om het begrijpen van de ander (begrijpen is ook grijpen door de ander te reduceren tot de eigen referentiekaders), maar wel om het faciliteren van dialogische ruimtes waarin gereflecteerd wordt over de vraag welke vormen van samenleven al dan niet mogelijk worden gemaakt.

Richtingaanduidingen voor intergenerationele praktijken

We hebben u meegenomen op een zoektocht naar de concepten van leeftijd en generaties en de beperkingen ervan en naar de verschuiving van een sociaal economische en categoriale naar een sociaal culturele, contextuele benadering. Tijd om naar praktijk en beleid te kijken en te zien wat vanuit de geschetste perspectieven zich aandient als richtingaanduidingen.

Begripsverheldering

Intergenerationele praktijken komen wij veelal tegen als vooral uit de oudereneducatie geëntameerde initiatieven die genomen worden om jongeren en ouderen dichter bij elkaar te brengen. Daarin zien we een onderscheid in drie vormen van intergenerationele praktijken: leden van een generatie die elkaar steunen, mensen van verschillende generaties die samen werken om maatschappelijke problemen aan te pakken en mensen van verschillende generaties die samen leren (Mercken, 2004).⁴ Over het algemeen gaat het om praktijken die opgestart zijn met het expliciete doel bij te dragen aan intergenerationaliteit en daarmee het gevaar lopen intergenerationaliteit niet als een uitgangspunt te zien maar als een doel op zich of als een middel, en mogelijk zelfs bijdragen aan vormen van categoriale versterking. Een andere kritische kanttekening is dat hier het accent sterk ligt op de dichotomie jong – oud, in plaats op het hele scala van leeftijden of op de continuïteit in de levensloop.

Intergenerationele praktijken situeren zich in private verbanden, zoals in de zorg voor kinderen, kleinkinderen en de mantelzorg voor ouderen, als ook in het formele en informele maatschappelijk middenveld, zoals in verenigingen, scholen, bedrijven en kerken. In de derde plaats zien we een aantal praktijken in de publieke ruimte, in straatcontacten, in omgangsvormen in de wijk, in vormgevingsprojecten in ruimtelijke planning, in het benutten van openbaar groen en de deelname aan het verkeer. Penninx (2006: 3) voegt hier nog een vierde sfeer aan toe, het 'macroniveau van de collectief gefinancierde statelijke arrangementen', waarbinnen de wetgeving en regelgeving van de verzorgingsstaat valt en het accent ligt op onderwerpen als pensioenen, kinderbijslag en andere collectieve arrangementen. Een ander onderscheid is dat tussen de publieke, parochiale en private sfeer (the public, parochial and private realm) waar het accent ligt op hoe mensen met elkaar omgaan en zich tot elkaar verhouden (Kusenbach, 2006). Vooral de invulling van het 'parochial realm'- ook aangeduid als community en bestaande uit patronen van 'buren'- is interessant. Hierin onderscheidt Kusenbach vier vormen van interacties⁵: herkenning (friendly recognition or 'saying hi'), hulpverlening tussen burens (parochial helpfulness or 'cup of sugar'), proactieve tussenkomsten (proactive intervention or 'watching out') en leren omgaan met diversiteit (embracing and resisting diversity). Het aantrekkelijke van deze benadering is dat de verschillen tussen generaties – en andere verschillen – niet het uitgangspunt vormen maar het zoeken naar een invulling van 'parochial realm' als een verbindingsmiddel op verschillende niveaus. Deze bindmiddelen verbinden mensen met verschillende achtergronden en karakteristieken zonder nu juist deze karakteristieken uit te vergroten.

[Een mooi voorbeeld van deze aanpak zijn bijvoorbeeld 'portiekgesprekken'. Deze methodiek kent twee varianten. In de eerste bevorderen we dat flatbewoners elkaar in de portieken aanspreken met de hoop dat die verschillende verbindingen geleidelijk aan ontstaan. Een andere variant is dat woningbouwcorporaties hun wisselwoningen inzetten als tijdelijke ontmoetingsplaatsen waar buurtbewoners zelf die ruimte gaan invullen. Daarin wordt sterk gelet op het feit of de samenstelling van de organiserende en bezoekende buurtbewoners gemengd is. Gemengd naar bijvoorbeeld leeftijd, etniciteit, sekse en 'lifestyle' (Zoetermeer, Utrecht)].

We concluderen dat intergenerationele praktijken zich zowel in de private, publieke als maatschappelijke middenveld sfeer, als in sociaal politieke arrangement kunnen afspelen en dat we intergenerationele praktijken kunnen onderscheiden naar

praktijken waarbij intergenerationaliteit doel of middel is van de praktijk en praktijken waar onderlinge contextuele verbindingen centraal staan en intergenerationaliteit één van de aspecten is.

Methodiek, historiek, pedagogiek en sociale politiek ⁶

De maatschappelijke en wetenschappelijke discussie over het thema leert ons dat het bevorderen van intergenerationale relaties overwegend methodisch benaderd wordt. De inzet is het ontwikkelen en implementeren van methodieken, zoals intergenerationale werken (Penninx, 1999; Penninx, 2003) en de reminiscentie-methodiek (Mercken, 2003). In de lopende discussies gaat veel aandacht uit naar het beschrijven en aanduiden van 'good' of 'best practices'. Deze methodieken zijn waardevol, maar zien wij vooral als een aanzet tot een verbreding van de methodische benadering naar het vraagstuk van 'cultuur beleven tussen generaties'. Intergenerationeel beleid is niet louter een project en methodiekgestuurd beleid maar zoekt naar een blijvende, verbindende intergenerationale praktijk, ingebed in een breder beleid dat allerhande (sociaal) culturele variaties wil verbinden. Verbinden, stellen wij nadrukkelijk, is iets anders dan binden. Verbinden is zorgen voor een dynamische open omgeving waar variaties en diversiteit lonend zijn. Binden is al snel inpassend, insnoerend, massief.

Een te eenzijdige focus op methodische aspecten, laat de *historische invalshoek*, de *pedagogische aspecten* en de *sociaal-politieke keuzes* van het vraagstuk onbesproken. Het is opvallend hoe weinig er lijkt te gebeuren met de 'good practices', en hoe sterk deze praktijken ook versnipperd zijn en gestagneerd raken (Loriaux, 2006). Bij gebrek aan inzicht in de historische, sociaal-politieke en pedagogische context verworden praktijken tot methodieken (Cousseé, 2006). Hieruit kunnen we echter weinig 'lessen trekken', dreigen praktijken weg te vallen bij gebrek aan inbedding in breder en sterker beleid, en bieden deze praktijken weinig of geen mogelijkheden om te reflecteren over de uitgangspunten ervan. Cultuur beleven kan verschillende betekenissen hebben voor jong en oud, en voor jongeren en volwassenen onderling, maar kan in wezen niet losgekoppeld worden van de ruimere sociale en politieke context waarbinnen culturele praktijken vorm krijgen. De *historische vraag* omvat een analyse van de roots van intergenerationale solidariteit en samenleven, zoals we al schetsmatig in het begin van ons artikel beschreven maar ook op het niveau van de inrichting van het sociaal cultureel werk tegenkomen. Zo hebben we een erg eigenaardige historisch gegroeide opsplitsing tussen cultureel werk met jongeren en volwassenen, zoals de opsplitsing tussen jeugdwerk en sociaal-cultureel volwassenenwerk. Heel wat intergenerationale projecten worden ingevuld als een samenwerking tussen jeugdwerk, sociaal cultureel volwassenenwerk en/of ouderenwerk.

Dit vinden we zowel in Vlaanderen als in Nederland terug.⁷ Historisch gezien lijkt de sociaal culturele sector in het algemeen met vrij homogene groepen te werken, waarbij slechts weinig verbindingen gemaakt worden tussen leeftijdsgroepen. In de klassieke tijd van de verzuiling was dit nog wat minder het geval. In de socialistische arbeidsbewegingen in de 19de eeuw streefden jongeren en volwassenen samen naar een verbetering van de werkomstandigheden in de fabrieken. Met de verdergaande pedagogisering van de samenleving, nam de differentiatie naar leeftijdsgroepen verder toe. Zoals in het onderwijs, gingen we ook in de vrijetijdssector het werk vooral in leeftijdsgroepen organiseren, van peuterwerk, tot kinderwerk, tienerwerk, jongerenwerk en ouderenwerk toe. De differentiatie in het vrijetijdswerk is, zouden

we mogen zeggen, uit de hand gelopen en de aandacht voor de verbindingen en het verbindende (parochial realm, publieke en private ruimte) verwaterde. De *sociaal-politieke vraag* verwijst naar de vaststelling dat culturele praktijken tussen generaties ook in- en uitsluiten. De definitie van het probleem, de categorisering van doelgroepen, de vaststelling van beleidsdoelen komen allemaal voort vanuit veelal impliciete opvattingen en eenzijdige perspectieven. Wie wordt in de sociaal-politieke organisatie van de samenleving ingesloten en wie wordt uitgesloten? Welke grenzen worden uitgetekend, op welke manier trachten culturele praktijken deze grenzen open te breken, en de leefwereld en ervaringen van de betrokkenen te verruimen? Lopen de grenzen die uitgetekend worden in culturele praktijken gelijk met de bestaande maatschappelijke breuklijnen? Het volstaat dus niet te vragen waar en wanneer generaties samen cultuur kunnen beleven. De vraag is tegelijk welke jongeren en ouderen worden betrokken in deze praktijken, welke groepen in- en uitgesloten worden, wie de spelregels bepalen die deze in- en uitsluitingprocessen regelen, welke breuklijnen getrokken of bevestigd worden in deze culturele praktijken. Kortom, het gaat om de vraag naar de positie van de betrokkenen in de samenleving, en de vraag naar hoe hun beleving en betekenisverlening gekleurd worden door deze sociaal-culturele positie en contexten. Intergenerationale als expliciete beleidsdoelstelling loopt het risico naar mensen en contexten te kijken als een in generaties opgesplitste wereld. Eerder is het zaak om in beleid voortdurend mee te wegen of het verbindend beleid is, of er voldoende diversiteit in samenstelling en activiteiten is. Intergenerationeel beleid vindt dan vooral subtiel, reflectief en bijsturend plaats. Het krijgt ook meer oog en waardering voor de talloze interacties die plaats vinden tussen mensen van verschillende leeftijd en zoekt naar aanknopingspunten in de verschillende levenssferen om deze intergenerationaliteit te koesteren, te versterken en soms uitdrukkelijk op te zoeken. De *pedagogische vraag* verwijst naar wat er in deze concrete praktijken gebeurt. Hoe zeker zijn we er van dat de ingezette praktijk ook bereikt wat ze beoogt? Het risico van projectenbeleid is dat de projecten vooral beantwoorden aan de behoefte van beleidsmakers en uitvoerders die beloofd worden naar de mate waarin ze beleidsdoelen 'wegzetten' of implementeren. De kernvraag luidt voor wie de praktijken welke meerwaarde hebben en het ligt voor de hand om daarbij de mensen – de deelnemers, de gebruikers, de initiators – centraal te stellen. Het gaat om hun betekenisverlening en de feitelijke verbeteringen, bijvoorbeeld in de sfeer in de buurt, de zorg voor ouderen, de opvang van kinderen, de cultuur op straat.

Concluderend

Wij pleiten voor een benadering die minder focust op het activiteiten- en voorzieningenaanbod of op de leefwereld van afzonderlijke groepen, en meer op sociaal ruimtelijk georiënteerd werken in allerlei opzichten, waarbij ontmoeting, samenspel en samenwerking tussen mensen van verschillende leeftijd één van die variaties is die de moeite waard zijn om te bevorderen.

Wij pleiten voor een benadering die sociaal cultureel van aard is, waarbij creatie, constructie, combinatie de boventoon voeren. Intergenerationele praktijken zijn intrigerend, inspirerend, intermenselijk en inclusief.

Wij pleiten voor een benadering die aansluit op al die talloze contacten en verbindingen die al bestaan. We willen de verbindingen die mensen en groepen mensen aangaan vanuit hun individuele en meer collectieve eigenheden en eigenaardigheden ondersteunen.

Intergenerationeel beleid en daarbij horende praktijken vragen een benadering die minder focust op individuele en collectieve doelen van intergenerationele culturele praktijken, maar vooral op de sociaal-pedagogische betekenis van deze praktijken, waarbij de culturele praktijk zelf voorwerp is van reflectie en discussie.

Referenties

- Alanen, L. (2000). Review essay. Visions of a social theory of childhood. *Childhood*, 7 (4), 493-505.
- Allegaert, P. e.a. (red.) (1996). *Als een lekker taartje. Jongeren in het interesseveld*. Leuven: Acco.
- Allen (1968). Some theoretical problems with the study of youth. *The sociological review*, 16 (3), 322-323.
- Böhnisch, L., & Münchmeier, R. (1987). *Wozu Jugendarbeit? Orientierungen für Ausbildung, Fortbildung and Praxis*. Weinheim / München: Juventa Verlag.
- Böhnisch, L., & Münchmeier, R. (1990). *Pädagogik des Jugendraums. Zur Begründung und Praxis einer sozialräumlichen Jugendpädagogik*. Wienheim: Juventa.
- Bouverne-De Bie, M. (1998). *Sociale pedagogiek*. Gent : Academia Press.
- Bouverne-De Bie, M. (2004). Zo paradoxaal als de jeugd. Mogelijkheden en begrenzingen van jeugdonderzoek. *Krux*, 4, 1, 4-8.
- Bouverne-De Bie, M., & De Visscher, S. (2008). Participatie: een sleutelbegrip in de samenlevingsopbouw. In A. Desmet, H. Baert, M. Bouverne-De Bie & L. Verbeke (Eds.), *Handboek samenlevingsopbouw*. Brugge: Die Keure.
- Cockx, F. & De Vriendt, J. (2004) (Red.) Sociaal-cultureel werk van, voor en met ouderen. Wisselwerk Cahier '04. Brussel: SoCiuS.
- Coussee, F. (2006). *De pedagogiek van het jeugdwerk*. Gent: Academia Press.
- Dahlberg, G., & Moss, P. (2005). *Ethics and politics in early childhood education*. London: Routledge.
- De Mets, J., & Vassart, C. (2008). *Een samenleving voor alle seizoenen. Relaties tussen generaties: een uitdaging*. Brussel: Koning Boudewijnstichting.
- De Visscher, S. (2008). *De sociaal pedagogische betekenis van de woonomgeving*. Gent: Academia Press.
- Eisenstadt, S.N. (1956) *From generation to generation; age groups and social structure*, New Jersey: (ed. 2002, 1e ed. 1956)
- Elchardus, M. (1999). *Zonder maskers. Een portret van jongeren en hun leraren*. Gent: Globe.
- Ewijk, H. van (1994) *De verschuiving. De veranderende status van jongeren in de jaren tachtig*. Utrecht: De Tijdstroom
- Fraginière, J.P. (2003), *Les relations entre les générations. Petit glossaire*. Lausanne : Réalités Sociales.
- Geldof, D. & Van Assche, V. (1999). J-on-g-elijk? Jongeren en sociale ongelijkheid in

de risicomaatschappij. In P. Allegaert & B. Van Bouchaute (Red.). *De leefwereld van jongeren* (pp. 241-250). Leuven: Garant.

Hinnekind, H. (1999). Sociaal-cultureel werk in een vergrijzende samenleving. *Gids Sociaal-cultureel en Educatief Werk*, december.

Hodkinson, H., Biesta, G., & James, D. (2007). Understanding learning cultures. *Educational Review*, 59(4), 417-427.

Honig, M.-S. (1999). *Entwurf einer Theorie der Kindheit*. Frankfurt am Main: Suhrkamp.

Höpflinger, F. (1999), *Generationsfrage. Konzepte, theoretische Ansätze und Beobachtungen zu Generationenbeziehungen in späteren Lebensphasen*, Lausanne: INAG

Hornstein, (1979). Jugend als Proble. Analyse und Pädagogische Perspektiven. *Zeitschrift für Pädagogik*, 25 (5), 671-696.

Jeffs, T., & Smith, M. (1999). The problem of 'youth' for youth work. *Youth and Policy*, 62, 45-66.

Koning Boudewijnstichting (2006). *Hoe intergenerationele generaties bevorderen ? Verslag hoorzitting*. Brussel: KBS.

Kusenbach, M. (2006). Patterns of neighbouring: practicing community in the parochial realm. *Symbolic Interaction*, 29(3), 279-306.

Lofland, L. H. (1973). *A world of strangers: order and action in urban public space*. Waveland: Prospect Heights.

Lofland, L. H. (1998). *The public realm*. New York: Aldine de Gruyter.

Loriaux, M. (2006). Intergenerationele acties ten dienste van de sociale cohesie in verouderde samenlevingen. In Koning Boudewijnstichting. *oe intergenerationele generaties bevorderen ? Verslag hoorzitting*. Brussel: KBS: 25p.

Mannheim, K. (1947) Das Problem der Generationen. In: *Kölner Vierteljahreshefte für Soziologie*, 7, pp. 509-565.

Mead, M. (1970). *Culture and Commitment: A Study of the Generation Gap*. Garden City, New York: Natural History Press/Doubleday.

Mead, M. (1971) *Coming of age in Samoa*, Minneapolis: Quill (2002 , 1ed 1971)

Mercken, C. (2002). *Een buurt vol verhalen: integratie van generaties en culturen door buurtreminiscentie*. Utrecht: NIZW.

Mercken, C. (2004). *Education in an ageing society: European trends in senior citizen's education*. Sittart: Odyssee - PEFETE.

Moss, P., & Petrie, P. (2002). *From children's services to children's spaces. Public, policy, children and childhood*. London: Routledge.

Mouffe, C. (2000). *The democratic paradox*. London: Verso.

Penninx, K. (1999). *De buurt voor alle leeftijden: intergenerationele buurtontwikkeling in het kader van sociaal beleid*. Utrecht: NIZW.

Penninx, K. (2003). *De stad is van alle leeftijden: een intergenerationele kijk op lokaal sociaal beleid*. Utrecht: NIZW.

Penninx, K. (2006). Zilveren Kracht: bron van alledaagse solidariteit tussen de generaties. In Koning Boudewijnstichting. *Hoe intergenerationele generaties bevorderen ? Verslag hoorzitting*. Brussel: KBS: 6p.

Pinxten, R. (1997). *Culturen sterven langzaam. Over interculturele communicatie*. Antwerpen & Baarn: Hadewijch.

Pols, J. (2006). Washing the citizen: washing, cleanliness and citizenship in mental health care. *Culture medicine and psychiatry*, 30(1), 77-104.

Qvortrup, J. (1993). Nine theses about childhood as a social phenomenon. J. Qvortrup (Ed). *Childhood as a social phenomenon: lessons from an international project* (pp. 11-18). Vienna: European centre for social welfare policy and research.

rocsa (2008). *Beleidsplan 2010 – 2013*.

Schelsky, H. (1957) *Die Skeptische Generation: Eine Soziologie der deutschen*

Jugend. Düsseldorf: Eugen Diederichs Verlag.

Sierens, S. (2007). *Leren voor diversiteit. Leren in diversiteit. Burgerschapsvorming en gelijke leerkansen in een pluriforme samenleving. Een referentiekader*. Gent: Universiteit Gent – Steunpunt Diversiteit & Leren.

Thijssen, P. (2007). Intergenerationele solidariteit en vergrijzing. *Alert*, 45-57.

Van de Walle, I. (2004). Mind the gap ! Niemandland tussen jeugd- en volwassenenwerk. *Krax*, 5 (4), 36-38

Verschelden, G. (2002). *Opvattingen over 'welzijn' en 'begeleiding'. Een sociaal (ped)agogische analyse van leerlingenbegeleiding als exemplarisch thema in het jeugdbeleid*. Gent: Academia Press.

Verstraete, G. & Pinxten, R. (1998). *Cultuur en macht. Over identiteit en conflict in een multiculturele wereld*. Antwerpen & Baarn: Houtekiet.

Verstraete, G. (1999). Cultuur is geen kalkei. *Alert*, 25, 1, 66-77.

Vlaamse Jeugdraad (2006). JONG versus OUD is out. Over intergenerationele solidariteit. *Krax*, 5 (4), 25-27.

¹ Intergenerationeel werken wordt door Penninx (2006: 5) als volgt omschreven: *'het ontplooiën van activiteiten waarin burgers van verschillende generaties met elkaar in contact komen om elkaar te helpen, voor elkaar te zorgen, gezamenlijke belangen te realiseren of de dialoog aan te gaan over onderlinge conflicten'*.

² Hornstein (1979) laat zien dat 'jeugdproblemen' gethematiseerd worden. Het begrip 'themativering' heeft betrekking op de vraag in welke vorm sociale problemen in relatie met jongeren geïdentificeerd worden en hoe in de loop van de tijd thematiseringsvoorbeelden of -vormen veranderen. In dit thematiseringsproces spelen de overheid, de media en de pedagogische praktijken een rol.

³ Maatschappelijke veranderingen in de verhoudingen tussen generaties, zoals bijvoorbeeld de vergrijzing van de samenleving en de steeds langer wordende levensduur, zetten deze zorgarrangementen onder druk. In 2001 werd in Vlaanderen het Zilverfonds opgericht, overwegend gefinancierd door begrotingsoverschotten. Dit fonds vormt een financiële reserve om tegemoet te komen aan de stijging van het aantal gepensioneerden die wordt voorzien tussen 2010 en 2030, door de uitbetaling van de pensioenen te verzekeren zonder dat de inhoudingen worden verhoogd. In Vlaanderen wordt de wederkerigheid en solidariteit tussen relaties ook omschreven in termen van een 'generatiecontract', een collectieve regeling gebaseerd op de verzekeringslogica van het Belgisch welvaartsysteem (Thijssen, 2007: 46).

⁴ Onder 'jongeren' worden hier -25-jarigen, onder 'ouderen' +50-jarigen verstaan.

⁵ Deze invulling is geïnspireerd op de invulling van Lofland van de publieke sfeer, in termen van coöperatieve beweeglijkheid van vreemden de publieke ruimte: *civil inattention, restrained helpfulness, audience role prominence, civility towards diversity* (Lofland, 1973, 1998).

⁶ Filip Coussée hanteerde deze verhelderende indeling in zijn zoektocht naar een verruim(en)d perspectief op de jeugdwerkdiscussie, waarin hij methodische en pedagogische aspecten van het jeugdwerk verbindt met een historische en maatschappelijke analyse (Coussée, 2006)

² Een actueel discussiepunt is het '*niemandsland*' tussen jeugd- en volwassenenwerk: de doorstroming van de jeugdbeweging naar verenigingen in het volwassenenwerk blijkt niet evident te zijn. Men heeft het hier vooral over de groep 25 tot 40-jarigen, die moeilijk te overtuigen zou zijn om de stap te zetten van het jeugdwerk naar het volwassenenwerk, waardoor de 50 tot 60-jarigen, of zelfs de 60 plussers de grootste groep uitmaken van het traditionele verenigingsleven (Van de Walle, 2004).